

departementale eenheden uit het vaderlandse bestel behandeld moeten zijn. Niettemin: veel lof voor wat wel verricht is.

F.R.J. Knetsch

Michael Wintle, *Zeeland and the Churches. Religion and Society in the Province of Zeeland (Netherlands) in the Nineteenth Century*. Middelburg: Commissie Regionale Geschiedbeoefening Zeeland. - III - (Scriptiereeks Commissie Regionale Geschiedbeoefening Zeeland; 6). 316 blz. f 40,-.

De stelling die in deze scriptie aan een onderzoek wordt onderworpen, is, dat de conservatieve, traditionele mentaliteit, die voornamelijk in religieuze vooroordelen zijn wortels zou vinden, de oorzaak is van een economische achterstand, waaraan Zeeland in de negentiende eeuw zou hebben geleden. Het inleidende hoofdstuk schetst in korte trekken de geschiedenis van Zeeland, als afgesloten gebied, behorende tot de gordel van calvinistische orthodoxie, die zich dwars door Nederland uitstrekt van Gelderland naar de Zeeuwse eilanden. Doctrinaire steilheid gepaard met puriteinse levensgewoonten zou de bevolking gestempeld hebben. De auteur analyseert de gegevens die in negen volkstellingen gedurende de vorige eeuw beschikbaar kwamen. Hij komt tot de gevolgtrekking, dat er vrijwel geen sprake was van een regelrechte beïnvloeding van de 'public affairs' van de kant van de geïnstitutionaliseerde godsdienst en dat noch de religie als een conservatieve ideologie noch de kerken als instituties belast kunnen worden met de blaam, dat zij de economische achterstand in Zeeland gedurende de vorige eeuw hebben bewerkt.

Over deze achterstand als zodanig matigen wij ons geen oordeel aan. De stelling, die onderzocht wordt moet bij de gegevens die Wintle ter sprake brengt, van tafel worden genomen. Dat dit niet zo maar gebeurt, maar berust op een grondige ontleding van de beschikbare gegevens, blijkt uit de opzet van de studie. Na de verkenning van de eigenlijke problematiek in het eerste hoofdstuk biedt de schrijver een historiografisch overzicht van beschikbare literatuur van verschillende genres. Vervolgens schetst hij de ontwikkeling op verschillende gebieden in Zeeland. In hoofdstuk IV beschrijft hij de kwantitatieve aspecten van de religieuze ontwikkeling. Daarbij komen een aantal gegevens ter sprake, die een indicatie kunnen bieden voor het vaststellen van de mate van secularisatie in Zeeland: gemengd huwelijk, sexualiteit en voorbehoedmiddelen, gedwongen huwelijken, onwettige geboorten, prostitutie e.d. Het blijkt, dat al deze factoren geen aanwijzing geven omtrent de werkelijke participatie van de kerken in het Zeeuwse volksleven, voor zover dit zich in de economie een vorm gaf. In hoofdstuk VI biedt de auteur een overzicht van de factoren, die mogelijk een achterstand in economisch opzicht vanuit de religie zouden hebben kunnen verklaren. Maar het